

מרד גיטו וארשה בראי העתונות בארץ ישראל אפריל-מאי 1943

חנה זינפלד

האמורה מקור המידע החשוב ביותר לגבי ההתרחשויות בפולין. ידיעה זו, מן ה-22 באפריל, הועתקה למחרת היום בכל העתונים היומיים בנוסח אחיד, תוך שינוי הכותרת מעתון לעתון. במהדורת הצהריים של "דבר" הכותרת היא: "שארית הפליטה של הגולה עומדת על נפשה"¹. "הזמן" ציין בגוף הידיעה, כי העתיק אותה מעתון "דבר" של יום אתמול. כן סיפרה הידיעה, כי "פסק דין של מוות הוצא על 30 אלף היהודים האחרונים של גיטו וארשה. נשים וילדים מתגוננים בידיים ריקות. בואו לעזרתנו."²

בשבוע האחרון של חודש אפריל 1943, התרכו הידיעות על הלוחמה היהודית בווארשה. ב-27 באפריל נמסר על "קרבות של ממש בגיטו וארשה"³. ידיעה זו בעתון "הבוקר" נמסרה מסוכנות סט"א והופיעה במקום מרכזי בעמוד הראשון. הכותב ציין, כי מקורה בניו יורק, היא הועברה ארצה דרך לונדון ובה נאמר: "הממשלה הפולנית קיבלה ידיעות שהנאצים הביאו טנקים ומכוניות משורינות לתוך הגיטו היהודי בווארשה כדי ללחום ולהכניע את פעולות המרי של היהודים."⁴

פנייה לאחים פרולטרים

התופעה של ידיעות זהות תחת כותרות שונות שכיהה ביותר בהקשר לידיעות על המרד היהודי בגיטו וארשה. הכותרת לה זכתה הידיעה ב"הארץ" היתה: "טנקים נגד מורדי הגיטו"; ב"המשקיף": "אישור נוסף למרד", בעוד שהעתון "הזמן", ביטאונה של הסתדרות הציונים הכלליים, הוסיף נופך משלו: "טנקים נגד גיבורי הגיטו!" כאן הופיע לראשונה המושג גיבורים, המתייחס ללוחמי הגיטו. כלומר, בניסוח הכותרת יש כבר פרשנות לגבי מעשיהם של היהודים הלוחמים בווארשה. בעוד העתונים האחרים מוסרים בכותרת את תמצית הידיעה, "הזמן" היה יותר דרמטי. גם כותרת המשנה היא באותה רוח: "מערכה של כבוד של מורדים יהודים בווארשה"⁴.

ב-29 באפריל 1943 מסר עתון "הארץ" בידיעה קצרה בעמוד 3, כי "שווארצברד וזיגלבוים⁵ דורשים פעילות יוצאת מן הכלל". בגוף הידיעה נמסר, כי שווארצברד הביא פרטים על ההתנגדות החרפה של היהודים

חוב בגיטו וארשה תחת השלטון הנאצי

מרד גיטו וארשה פרץ ב-19 באפריל 1943, ערב פסח תש"ג. יום קודם לכן, ב-18 בחודש, הקיפו הגרמנים את הגיטו במשמרות כבדים של אנשי ס.ס., צבא סדיר ואוקראינים, שחטמו בפני שוכני הגיטו כל אפשרות לחמוק ממנו. מטרת הגרמנים היתה לבצע את חיסולו הסופי של הגיטו על יושביו. כהכנה מוקדמת לכך בוצעו פעולות גירוש מסיביות על ידי הגרמנים, החל מ-22 ביולי 1942. יש סימנים המעידים על כך, שהגרמנים התייחסו לעניין כאל מבצע צבאי למחצה, ולכן ציידו עצמם בנושק כבד וטנקים. כך כיוונו את המועד לערב חג הפסח, דבר שהיה מקובל אצלם גם לגבי פעולות פתע אחרות ובעיקר גירושים, שבחלקם הגדול בוצעו במעוזי ישראל. מכל מקום, ההכנות הקפדניות והציוד הכבד מטרם היתה למנוע ו/או לדכא כל התנגדות באיבה.

לראשונה נודע בארץ על המתרחש בווארשה מידיעה, שפורסמה בעתון "דבר" ב-22 באפריל 1943. מקורה של הידיעה היה בתחנת השידור הפולנית "שיוט" ("השחר"), אשר נהגה לשרר מידע על המתרחש בפולין. השידורים נקלטו בדרך כלל בשטוקהולם, והועברו ללונדון על ידי סוכנות יונייטד פרס (יו.פי.). מקור זה היה במשך התקופה

מרדכי אנילביץ, מפקד המרד היהודי בגיטו וארשה

וללוחמים בגיטו בפרט, עם ההדגשה של ההדדיות: הלוחמים כאן ושם ואלה למען אלה. באותו יום הביא "הארץ" בעמודו הראשון דיווח, שהתקבל מן המחנת הפולנית באמצעות תחנת השידור "שיוט". הידיעה מסרה פרטים, ברובם ידועים כבר, על חיסול הגיטו בווארשה. בהמשכה צויין, כי "בשבועות האחרונים החל החיסול הסופי של היהודים העומדים על נפשם."

יומיים קודם, דיווח "דבר" בהרחבה על אספות אחד במאי "בסימן מרד הגיטאות".⁶ העתון סיפר על אספות בירושלים תל אביב וחיפה, וציין כי בתל אביב נאספו תרומות למען מורדי הגיטאות.

אחת הידיעות המשמעותיות ביותר לגבי מרד גיטו וארשה היו דבריו של הגנרל שיקורסקי, ראש ממשלת פולין הגולה, ששודרו ברדיו לונדון והופנו ללוחמי הגיטו ולעם הפולני. כל העתונים היומיים דיווחו על הנאום ב-6 במאי 1943. עתון הצהרניים של "דבר" אף הביא דברי פרשנות לנאום, עשרה ימים מאוחר יותר, ב-16 במאי. "הבוקר" מסר על דברי הגנרל תחת הכותרת: "שיקורסקי על התנגדות הגבורה של גיטו וארשה".

בגיטאות, בצינו "כי היטלר לא יצליח לעשות כלה כ-25 מיליונים פולנים אבל יש בידו להשמיד את כל היהודים בפולין אם לא יעשה דבר להפרי את מזימתו."

ב-30 באפריל 1943 מסרו כל העתונים את קריאתם של מנהיגי פועלי ציון שמאל, ששודרה מתחנת הרדיו החשאית הפולנית "שיוט" ב-26 באפריל. קריאה זו נמסרה מלונדון ליעקב זורובל, אחד ממנהיגי פועלי ציון שמאל, שחי בארץ וכיהן כאותה עת כחבר נשיאות "ועד ההצלה המאוחד". הקריאה התפרסמה בנוסח אחיד בכל העתונים, וכללה זעקה מרה ותחינה לעזרה המהולה בגאווה לוחמים. היא פנתה לאחיהם הפרולטרנים בארץ ובעולם להזעיק ולעזור. ניתן לשער, כי המועד הקרוב של האחד במאי היה בעל משמעות רבה לגבי הפונים משתי סיבות: א. הרצון לפרוט על נימי המחוייבות הפועלית למען השגת עזרה. ב. להפיג, ולו במעט, את הרגשת הבדידות, הניתוק והסבל בה היו נתונים מאז פרוץ המרד. וזו לשון ההודעה, כפי שהודפסה בעתון "הארץ" תחת הכותרת: "אנו גלוחמים עם נשק ביד":

אנו גלוחמים עם נשק ביד על כבודם ועל חייהם של שרידי ההמונים של עם ישראל החסרים אמצעים לרכישת נשק, העומדים במערכה להצלת ילדים. מצפים לעזרה רחופה. ברכת לוחמים לפועלים היהודים בארץ ישראל ובכל העולם כולו.

החתומים על הקריאה הסתתרו מאחורי האותיות ג.א.ע. ונראה שאלה הם ראשי התיבות של שמות שלושה ממנהיגי פועלי ציון שמאל, שנשארו בגיטו וארשה. בהמשך הידיעה צויין, כי שמותיהם ידועים בארץ. ב-3 במאי חזר "הצופה" והדפיס את קריאת פועלי ציון שמאל, ובהמשך את דברי העידוד של "הציר זיגלבוים למחתרת בגיטו".⁶ באותו נושא הביא "הזמן", בגיליון ה-30 באפריל 1943, כהמשך לקריאת מנהיגי הגיטו הנ"ל, את תוכנה של איגרת, שעל פי גרסת העתון התקבלה מן המחנת היהודית בפולין ונועדה ליהודי ארצות הברית. בעתון צויין, כי מתוכן האיגרת ניתן ללמוד על הלכי רוח מסויימים של "שרידי המסדה [מצדה]"⁷ (כינוי לגיבורי הגיטו — מונח שכיח למדי בעתונות באותה עת). האיגרת נוסחה בצורה בוטה ביותר, ולדברי העתון האשימה את יהדות אמריקה בהתעלמות ממצבם ובהתנכרות לסבלם. בין יתר הדברים נאמר בה: "אנו שונאים אתכם יהודי אמריקה... על שאתם יושבים בחיבוק ידיים ובשקט אולימפי כשאנו מובלים כצאן לטבח, ועומדים בשארית כוחנו על המשמרת שהיא גם משמרתם ומשמרת כל בנות הברית." עד כמה שניתן לבדוק, לא נמסר על איגרת זו בעתונים אחרים, ואף לא נמצאה כל התייחסות עקיפה לעניין.

נאום שיקורסקי

ב-4 במאי 1943 דיווחו העתונים על דבר כינוסה של אספת הנבחרים, הגוף העליון של "כנסת ישראל". "הבוקר" מסר על האספה תחת הכותרת: "מארץ ישראל הלוחמת לגולה הלוחמת". בגוף הידיעה הובאו בין היתר דברי משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, וכן נאום הפתיחה של יצחק בן צבי, יושב ראש הנהלת הוועד הלאומי. הדברים ברובם הוקדשו למצבם של יהודי פולין בכלל

קול המתגוננים בוקע מגטו ווארשה בשבועות האחרונים החל החיסול הסופי של היהודים, העומדים על נפשם

גינות של 1 למאי תגינות ותהלוכות כאלה יכור לוח לגרום לפרעות בפולנים, הרדיו דורש מה פועלים להשאר בבתים ולהתחזק עם זכרונם של הגבורים שנפלו בשדה הקרב למען פולין.

יהודים בשביעות האחרונים החל החיסול הסופי של היהודים והעומדים על נפשם בתכנית של התחנה החשאית, סוויט פונה הקריין אל הפועלים הפולנים שלא ישתתפו בת-

לונדון (פאט). תחנת הרדיו הפולנית החי שאית, סוויט" הודיעה ביום ששי בערב פרטים על גיטו ווארשה: בתחילת הכיבוש התגוררו בגיטו ווארשה 600,000 יהודים, מתוכם 350,000 פולנים ויארשה, היתר הובאו הגנה במחנות אחרים. ביאולא 1942 החל החיסול של הגיטו, הגרמנים השתלטו על השמדת היהודים בתאי גזים במקום הנרצחים הובאו יהודים מאי-רופה מזה 15 החודשים האחרונים עברו דרך גיטו ווארשה כמיליון

„עוד הציונות פועלת ככה חי בגטאות“

להסתדרות בארץ ישראל. מר לוויןברג, מעסקני פועלי ציון שישב בני שיאות האספה הביע את תקותו ש, סיעת העבן זה הבריטית תעמוד בראש פעולה נמרצת להבטחת עתידו של העם היהודי והגיש את מרירות הרגשות על ברונדה, אדלר רודל מסר את רשמיו משליחותיו לשור-דיה בשם הסוכנות היהודית לאי וסיפר ששיתוף תיו עם מספר פליטים שנבלטו זה מקרוב מאש-רות את הידיעות מפולין על התנגדות יהודית פעילה ועוד, שהציונות פועלת עדיין בגטאות ככה חי עצום.

לונדון, 3 (סט"א), „הגני תקוה שהעם היהודי יורשה לעלות לארץ ישראל, כדי למצוא שם את ארץ מולדתו ואושך וגיל בתוכה“ — הכריז תום מידלטון, מראשי מנהיגי ה"ליבור" באספת ה-1 למאי, שנערכה אחמול (יום א) מטעם פועלי ציון בנוכחות 500 חברים. מידלטון מסר לאספה את ברכות סיעת העבודה, ה"סרטיד" ו"גיונים" והתנועה השיתופית ואמר: „כולם הדור תודהמה ושאת נפש על השמדת היהודים וכולנו מעונינים ודואגים מעמקי לבנו לעתיד היהודי“. האספה שלחה בשורת עידוד ותקות ליהודים באירופה הנאצית וסלגרות ברכה והוקרה

אחרונה! ועמקי נפשה, ף הנאצית

לנוכח התגוננות הגבורה של אחינו

ראלית ועוללו בעפר את כבודו, גולו ושללו מהיהודים את רכושם, נישלו אותם ממקו-רות-בתיים והפסו אותם בתמונים לעבודת פרך, ואחר-כך כלאו אותם בגומאות ושקרו להכריתם מארץ החיים ברעב ובמגפות מאי-רות, ילדות התנאים הורסי-הברואות שב-תוכם הושמנו אותה שעה היו מרצחים זמו-ציאים להורג חבורות חבורות של יהודים באמתלאות מאמתלאות שונות וגם ללא אמת-לא כלשהי. ואולם זה שנה משתולל בכל רחבי הרפני- (הסוף בעמוד 3, טור 1)

לנוכח הידיעות שהגיעו מסקורות נאמנים על התגוננות-הגבורה של שרירי היהדות הפולניות בפני הצוררים הנאצים, פרסם הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין, שרובי חבריו נמצאים בארץ ישראל, את התצהרה דלקמן:
אל הישוב היהודי בארץ, אל כל הפועלות ישראל בעולם, ואל כל העמים שוחרו החופש! זה שלוש שנים ומחצה נמשך ותולך פול-מוס הכליה השופטת של היהדות הפולניות בידי שלטונות-הכובש הנאצים בפולין. תחילת התקלסו והסתוללו באוכלוסיה היש-

באנגליה ובארצות-הברית

תהיו גבולות הארצות הנייטרליות בפני צי. להחליף עמורים גרמנים ביהודים. יצילת הישעה האחרונה, ואל תסתמך של המלחמה לחרות אנש זכות קיום ומפקר בדי מרצחים אכזריים.

ת הישוב לזעקת הגולה

כל הכותרות עסקו במרד (ראשית מאי, 1943)

למצוא מקלט ומגישים להם עזרה. "הארץ" השלים וסיפר, כי הגנרל אמר שהוא מודה ל"אזרחים הפולנים על עמידתם העקשנית" וביקש מהם "להמשיך בהגשת עזרה זו." על פי דיווח "המשקיף", שיקורסקי גם הביע את מחאתו נגד "העולם השותק יותר מדי זמן." כן סיפרו העתונים, כי שיקורסקי הפליג בדבריו, השווה את תקומתה של פולין לעוף החול, והתגאה בכך כי "מדברים על פולין כל יום וכל שעה בשל התגברותה לגרמנים."

ב-12 במאי דן מאמר המערכת של עתון "דבר" בדברים ששודרו מפיו של הגנרל שיקורסקי, ותהה האם באמת חל שינוי ביחסה של פולין ליהודים, ואם כן, מדוע "ההשמדה של היהודים נעשית דווקא על אדמת

בתוכן הידיעה נאמר, כי "ראש ממשלת פולין הגולה הגנרל שיקורסקי אישר רשמית... ברדיו הבריטי, כי הגרמנים נתקלו בהתנגדות נמרצת בשעה שניסו לחסל את שרידי היהודים בגיטו ווארשה." בין יתר דבריו מסר ראש הממשלה הגולה פרטים על המרד, וגילה כי "מאז ה-16 באפריל נמשכים בגיטו ווארשה קרבות." בהמשך תיאר את ראשיתו של המרד: "התלוינים הגרמנים ניגשו ב-16 בשעה 4 לחיסול גיטו ווארשה, כל השערים נסגרו והגרמנים נכנסו עם מכוניות משא פנימה. היהודים מלאי יאוש החלו להתגונן ומאז נמשך הקרב." "הארץ" ניסח את הדברים באופן שונה במעט, בעוד ש"המשקיף" הוסיף, כי שיקורסקי לא שכח לציין כי "תושבי ווארשה הפולנים מלמדים את היהודים איפה ואיך

כל המשתמע מכך, כולל ההתייחסות למרד גיטו וארשה, והמאמצים והיכולת להושיט עזרה למורדים.

ידיעה על עמוד שלם

סיכום ראשון של מה שאירע בפולין מאז תחילת המרד ועד למועד הבאת הידיעה לדפוס, התפרסם ב"דבר" ב-11 במאי 1943 על פני עמוד שלם. מקור המידע היא סוכנות הידיעות בקוביישב, עיר עורפית בברית המועצות בה ישב הוועד היהודי-הרוסי האנטי פשיסטי, ממנה נהגו לפרסם תעמולה וידיעות על הנעשה בשטחי הכיבוש הנאציים החל מיוני 1942. באותו יום פורסמה הידיעה רק ב"דבר" וביום המחרת היא הופיעה על פני עמוד שלם גם ב"הזמן". ב"הצופה" ראו הדברים אור באותו נוסח בדיוק רק ב-21 במאי 1943.²¹ "דבר" ציינו, כי זו טלגרמה ששוגרה עבורו במיוחד ובכך יש להסביר את ראשוניותו בפרסומה. על הידיעה חתם ב. מארק. עיתון "הזמן" טרח לציין, כי נטל את הידיעה מ"דבר", וכי שולחה הוא "ב. מאיר, שהיה סופרו של עתון 'דבר' בווארשה לפני פרוץ המלחמה." אשר לתוכן הידיעה, היא מפורטת ומדויקת בהחלט ועומדת במבחן המחקר ההיסטורי. עניין מיוחד ניתן למצוא בכמה ממרכיביה. מצד אחד, יש בה נימת ביקורת גלויה על התנהגות היהודים בגיטאות עד פרוץ המרד. מצד שני, מודגשת נימה של האדרת הרוח הלאומית של המתגוננים אשר לחמו בגבורה והניפו "דגלים בריטיים וסובייטיים... על הבניינים הגבוהים בגיטו."

ראויים להדגשה גם השבחים שחילק הכותב לפרטיזנים הפולנים שעזרו למורדי הגיטו, להם הקדיש ממש שיר הלל, אשר תפס את הקטע המרכזי ביותר בכתבה, לאחר שפירט את מהלכי הקרב "ברחוב נאלבקי וגן מורנוב", והדגיש כי

הנאצים שילמו בדמם כעד כל רחוב, כעד כל שער שכבשו. היהודים לא היו כוודים במאבק המר שלהם... מהצד השני באו לעזרתם ידידיהם — פרטיזנים פולנים. הם תקפו פלוגות ס.ס. בגבן. ליד שערי הגיטו נפל קרב עז בין פלוגות הסער הנאציות לבין לוחמי המחתרת הפולניים.

בהמשך תוארה הידידות שנקמה בין לוחמי המחתרת הפולניים לבין הגיטו היהודי בווארשה, ונמנו מקרים רבים של שיתוף פעולה, כמו למשל, ש"במהלך הלחימה היה יום שבו נכנסה הקבוצה של איבנסקי לתוך הגיטו ו-18 פולנים לחמו באותו יום לצד היהודים מקבוצת האיגוד". ואמנם, שיתוף פעולה כמו זה המוזכר לעיל, היה בעיקר בין "קבוצת האיגוד" מיסודה של בית"ר ובין קבוצת מחתרת ימנית ממשלתית, שבראשה עמד קצין פולני בשם הנריק איבנסקי. היו עוד מקרים של שיתוף פעולה פולני-יהודי.²² אך מאכן ועד התאור האידיאלי של שיתוף רב מאוד המרחק, ודווקא הבלטת יתר של ה"שיתוף" חושפת את מגמת הכותב.

בידיעה זו התפרסם גם לראשונה דיווח על המרד בגיטו ביאליסטוק, המחזק את תהליך המרי והאחיזה בנשק שהחל בגיטו וארשה. בהמשך הופיעו גם ידיעות נוספות, על פעולות של פרטיזנים נגד רכבות שהובילו יהודים למחנות המוות.

החל מן ה-13 במאי החלו העתונים בארץ לדווח על "קיצו של גטו

פולין?" הכותב קבע בצער, כי "קרה כך שארץ פולין הפכה לגיא ההריגה לעם העברי."²³ תוספת והשלמה לנאומו של שיקורסקי מן ה-6 במאי הביא גיליון הצהרים של "דבר" מן ה-16 במאי. עיקר הדברים הוא הדגש, כי הגנרל סיפר גם על ההתעללות באוכלוסייה הפולנית, על שליחתה למחנות ריכוז ועל שריפת כפרים, וכסוף חזר והדגיש את דבר עזרתה של האוכלוסייה הפולנית ליהודים. שימת הדגש על עזרת העם הפולני ליהודים הלוחמים אינה נעדרת כמעט משום הודעה רשמית או רשמית למחצה מטעם הממשלה הפולנית הגולה. כבר בידיעה הראשונה, שפורסמה מטעמה ב-27 באפריל 1943 על לחימת היהודים בגיטו וארשה, אחרי תיאור מצבה הקשה של האוכלוסייה היהודית ולוחמיה, הדגישה ההודעה ש"כנגד זה שלחה תנועת המחתרת הפולנית מפקדים צבאיים מאומנים אל הגיטו, שתפקידם להדריך ולנהל את ההגנה היהודית שם."²⁴ סביר להניח, שקברניטי ממשלת פולין הגולה ידעו היטב כי עזרת האוכלוסייה הפולנית לא היתה דבר מובן מאליו, ורבים מן היהודים בארצות החופש מטילים ספק בעצם הנכונות של העם הפולני לעזור ליהודים. לכן באו ההכרזות החוזרות ונשנות של הממשלה הפולנית הגולה, אולי כדי לשרת שתי מטרות: האחת, לעודד את האוכלוסייה הפולנית לעזור ליהודים למרות השנאה כלפיהם, דבר האמור לשרת את מטרתה של הממשלה הגולה בפולין גופה; השנייה, לזכות באהדת העולם החופשי, ובייחוד יהדות ארצות הברית ובריטניה, כדי לקדם את האינטרסים המדיניים והצבאיים מחוץ לגבולות המדינה, כמו גם לזכות בסיוע כספי למימון פעילותה. מכל מקום, העניין הרב שמצאה העתונות העברית בארץ בדברי הגנרל הפולני נבע אל נכון ממספר סיבות. א. דבריו היוו אישור רשמי ראשון ממקור לא יהודי על ההתקוממות היהודית בווארשה; ב. המידע שהציג היה מפורט יותר ממה שהיה ידוע עד אותה הכרזה; ג. קשריו ההדוקים עם מולדתו ומעמדו הרם כאחד, סייעו להמיננות המידע ולאמינותו; ד. הצגת הלחימה היהודית כגבורה עילאית החמיאה ליישוב, אולם נתנה גם לראשונה אישור לכך שאין זו לחימה במובן המקובל אלא רצון למות בכבוד, דבר שגרם לחרדה וייסורי מצפון בקרב היישוב והנהגתו.

ראוי להדגיש, כי כל הדברים הנ"ל הובאו מפי אדם שהיה ידוע באי אהדתו ליהודים, ולא היה נקי מאנטישמיות.

כהוכחה ליתסת הבלתי אהוד ניתן להביא ידיעה קצרה, שהתפרסמה בעתון "הצופה" ב-24 במאי תחת הכותרת: "מה אמר הגנרל שיקורסקי בדבר יהודי מכסיקו?" בגוף הידיעה סופר, כי "הנציגות היהודית בארצות הברית הביעה מחאה על הערותיהם האנטי יהודיות של הגנרל שיקורסקי ומזכירו הפרטי ד"ר רטינגר בשעת ביקורם במכסיקו". התלונה היתה בקשר להערותיהם של השניים, שפליטים יהודים מפולין מקלקלים את שמם הטוב של אזרחי פולין, בזה שהם עוסקים במקצועות בלתי חוקיים. מאפיזודה זו, שדווחה זמן קצר אחרי דברי ההלל שהשמיע שיקורסקי ללוחמי הגיטו היהודים, ניתן להבין את הסיפוק בהם התקבלו דבריו, אך גם את הטלת הספק בכוונותיו הטובות.

ראוי לציין, שבד בבד עם פרוץ מרד גיטו וארשה ב-19 באפריל 1943, התכנסה גם ועידת ברמודה במטרה לדון בבעיית הפליטים היהודים. העתונים הרבו לכרוך את תוצאות הוועידה ואת יחס האומות ליהודים על

סוככנים יהודים מהצבא האדום - לעזרת גטו ווארשה

הביאו אתם מכינות-יריה, זורקי-מוקשים, פצצות ורמונייד, ונשק בשביל חלק מלוחמי הגטו. אלפים אחדים של יהודים מתגוננים עוד מן המזחלת והמחסנים שבשטח הגטו המופצצים והולכים ע"ה.ס.ס.

הערכה לוחמי הגטו. בשם מיליונים של יהודים שגורשו, בשם הנשרפים בשם המעונים, בשם הלוחמים בגבורה ובשם כולנו, הנודעים לכותה - אנו קוראים לנשים לבוא לעזרתנו.

רצחו 94 מאסירי, פאוויאק והטילו גופותיהם לגטו הכתור

(סאכ). תחנת הרכבת החשאית בפולין, סודישי הודיעה בליל שבת שהכובשים הגרמנים רצחו ביריה בליל 8 במאי בשעה רבית של הרחוב דז'ונגל נס 27 - השעם וזרבעה מאסירי. מא. וויאקי, ביריה 5 נשים. כדי לשמש את עקבות הרצח וזרקו הגרמנים את גופות לחוק המסור הנוצר.

21 במאי קיבל ד"ר שווארצברג קריאה חתר כה בדין הוצעו היהודי הלאומי וכו' ועד הפועלים היהודים בפולין. מיום 28 באפריל. בקריאה נאמר:

זה 9 ימים ימים הנאמני כמבורה פניו חייבים מן ס זכא נרדפי ששמו יצוי מצד הנאמני מופצץ אחת לה בית נשים ויחידים נשויים חיים אנשי הוגנת חייביות נרדמים לאיב אכזי אית קשות הם הציוני בתי-החירות נרדמים ויחידים תמימת אכזרות האויב החריגים ופצעים מגיעות 1000.

גבורת המגנים עוררה הערצה באוכלוסיה הפולנית וחתת זעם בין הגרמנים. הסתדרות הפועלים הפולנים פוסקה הודעה היבועה אורה עלים הפולנים

היהודים המרו נשיאית המועצה היהודית של ארצות הברית ויזמי ע"י הנאמנים את יום הולדתם בשם המועצה היהודית המרכזית והממשלה הלאומית של ארצות הברית. האחד אשר איתו האתר התנגדות נאמני היהודים נשבים את המחסנים של הגטו. נשבים את המחסנים של הגטו. נשבים את המחסנים של הגטו. נשבים את המחסנים של הגטו.

עם גבול גרמניה 24 (V) התחנה התחמית האנטי-סאמיטית שזורה הודעה זו: **הנאמנים של הממשלה האמריקאית** - היום בשם המועצה היהודית המרכזית והממשלה הלאומית של ארצות הברית. האחד אשר איתו האתר התנגדות נאמני היהודים נשבים את המחסנים של הגטו. נשבים את המחסנים של הגטו. נשבים את המחסנים של הגטו.

זאב נטרי **אנה ספירא**

עוד מקריאת האוש החדשה

הידועה שלא אושרה. "הארץ" 25 במאי 1943 בישר כי סוככנים (צנתנים) יהודים-רוסים נצחו בווארשה, כדי לסייע למורדי הגטו. מקור הידיעה: תחנת שידור גרמנית אנטי-פשיסטית. עד כמה שידוע לא אושרה הידיעה על ידי מקור אחר כלשהו, ושוב לא הופיעה.

"גיבורי מסדה"

במחצית השנייה של מאי 1943 דיווחו העיתונים על תוצאותיו הטרגיות של המרד בגיטו ווארשה ומנו את מקרי הזוועה והרצח שנודעו באותה עת. ב-17 במאי הביא "המשקיף" בעמוד הראשון ידיעה במסגרת שחורה, בה נאמר כי הנאצים "שלחו אש בגיטו ווארשה". באותה ידיעה נמסר, כי ב-21 במאי מחברי המועצה היהודית בגיטו הוצאו להורג בתחילת מאי. ב-21 במאי פרסם "הארץ" ידיעה במסגרת בולטת: "מוציאים להורג 3000 יהודים יום יום". בגוף הידיעה צויין, כי הדברים נמסרו מפי עתונאי אמריקאי מפורסם בשם ריימונד קלאפאר, "שביקר בשוודיה עם 5 עתונאים ושם דווח לו על ההוצאות להורג בגיטו ווארשה". העתונאי הוסיף, כי הפולנים חוששים, שלאחר הפינוי הסופי של הגיטו היהודי יעברו לשם תושבי ווארשה הפולנים, במטרה ליישב בעיר גרמנים הנמלטים מארצם בעקבות ההפצצות הכבדות על ערי גרמניה.

ידיעה אחרת באותו הקשר הופיעה לאחר שבוע ב"דבר", תחת הכותרת הראשית: "שארית יהדות פולין עומדת על נפשה". הצצה קלה בכותרת המשנה הצביעה מיד על כך, שאין הכותרת הראשית משקפת את תוכן המידע שנמסר בהמשך. "מסע שפטים על יהודי פולין", אמרה כותרת המשנה ובגוף הידיעה סופר, כי "הגרמנים הביאו פלוגות ס.ס. מיוחדות להלחם בשארית הנשארים, וכי ביום ו' שעבר הטילו אווירונים נאציים פצצות על בניינים בגיטו ווארשה אשר שם גילו היהודים התנגדות מזויינת". למרות זאת ציינה הידיעה, כי "היהודים עדיין עומדים על נפשם."

וארשה". תחילה במסגרות קטנות וצדדיות אולם מודגשות ובעמודים הראשונים. אחר כך, בידיעות גדולות יותר. מקור הידיעות - סוכנות הידיעות פא"ט מלונדון, שקלטה את שידור תחנת הרדיו החשאית הפולנית "שיוט". מבין העיתונים היה "המשקיף" העתון היחיד שהבליט כבר ב-13 במאי את הידיעה על חיסול הגיטו, והדפיס אותה בכותרת גדולה ולכל רוחב העמוד הראשון.¹³ גוף הידיעה זהה כבשאר העיתונים. ראוי לציין, שעתון "הארץ" מה-13 במאי כלל במסגרת הידיעה על חיסול הגיטו ידיעה קטנה נוספת מעוררת עניין, שמסרה כי "יזד פוספוליטה פולסקה", עתון חשאי שהופיע בפולין הכבושה, הדפיס הצהרה של באי כוח הממשלה הפולנית הגולה בלונדון על הפשעים הגרמניים האחרונים בגיטו ווארשה, בה הביעו את השתתפותם בצער היהודים וקראו לפולנים להמשיך בהגשת עזרה ותמיכה ליהודים הנרדפים. "כידוע", ציטט "הארץ", "נוהגים הגרמנים לפסוק פסק דין מוות על הסתרת הנרדפים."¹⁴ ידיעה זו מעניינת משתי בחינות. ראשית, מתוך הקריאה התברר, שלמעשה אין יותר התנגדות יהודית ונשאר רק האקט של השתתפות בצער ופרסום הפשעים; שנית, מתוך הקריאה לעזור לנרדפים בתמיכה ובהגשת עזרה השתמע ההיפך: הפולנים עצמם הרגישו, כי אין הם עושים את המעט האפשרי בנושא. לכן מצא העתון הפולני לנחור להדגיש, כי פסק דין מוות צפוי למסתירי יהודים. עובדה זו כשלעצמה הסתירה את הצד השני של המטבע: שיתוף הפעולה של רוב העם הפולני עם הכובשים הנאצים בנושא היהודי באמצעות הלשנה על ה"מסתירים" בפני השלטונות הגרמניים, דבר שמגע בין היתר מניצולי הגיטו למצוא מסתור אצל הפולנים ולהינצל.

אינו ראוי לאדם
הפולחנים
הוא עליו, ו"אס" את
על חוסרת התנו
התנו מילת משה
של סבי הלחם

מפתח בעד
החורים נתיא
התנו מילת משה
של סבי הלחם

התנו

עיתון יומי
יום 1 כ"ה ניסן ה'תש"ד 30.4.43

המסד 10 טייס
המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

ציון וצנא נאצי זורמים לכולגריה
הצנא הכולגרי מועבר לדרום
אומנסכול 20 (7) - המדו מלי
המסד ומסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

הגיד יהודי הגיטו בורשה

המתחרת היהודית במולדו מוציקה; אנו נלחמים עם נשק ביד אבל חסרם אמצעים לרכישתו
אנו נלחמים עם נשק ביד אבל חסרם אמצעים לרכישתו

המתחרת במולדו 20 באפריל מרד
המסד ומסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

מסד	239
מסד	239
מסד	239
מסד	239

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

המסד ומסד 10 טייס
לצד המסד 10 טייס

האיזומה של השמדת העם היהודי בכלל, ובעיקר שם דגש על חיסול המחוקומים, ותיאורם כגיבורים. על רקע המודעות כי המרד היה חסר סיכוי מלכתחילה והאסון המתריד בסיומו היה צפוי מראש, בלט בידיעות היסוד המדגיג את הרגשת הברידות של הלוחמים, בעיקר בקריאות העזרה ששיגרו לעולם החופשי וליישוב היהודי בפרט. טרגי במיוחד היה מצבם של היהודים בווארשה ובשאר חלקי פולין, שלמרות מלחמתם והאימה שהיו נתונים בה, לא היה להם כל סיכוי להינצל בגלל הסביבה הזרה והעוינת. על רקע זה נתפסת מלחמתם כמלחמת התאבדות או רצון לשמור על כבוד החיים ועל כבוד המוות. ראוי לציין, שדברים אלה נמצאו בתודעת היישוב בעת התרחשותם, ויעיד על זאת השימוש החוזר ונשנה של המונח "גיבורי מסדה" (וראה לעיל).

התגובות לידיעות על המרד

העתונות הגיבה בדרך כלל בכלים האופייניים לה, ואלה בראש ובראשונה הידיעות עצמן, דרך ניסוחן וכן הפרשנות לידיעות ולמצב. אפשרויות ביטוי יותר עצמאיות במסגרות של העתון היו המדורים השונים כמו מאמרי מערכת, קוראים כותבים ומדורים שנועדו לכתיבה פובליציסטית. עניין אחר הוא השימוש שעשו גופים שונים בעתונים, ככמה לפרסום מגמתי כגון: כרוזים, תגובות מאורגנות ועוד. התגובות הראשונות היו בתחילה יותר ספונטניות, ורק בשלב מאוחר יותר הוקדשה להן מחשבה מעמיקה יותר. הדבר התבטא במאמרים ובתגובות של מנהיגים ואנשי ציבור.

באופן כללי יצויין, כי הידיעות על המרידה התקבלו תחילה בפליאה מסוימת, למרות שידוע היה זה מכבר על התארגנות של חברי התנועות השונות למרי או על הצטרפות לתנועות הפרטיזניות הלא יהודיות. בעינין הצהרניים של "דבר" מן ה-18 למרס 1943 נכתב בצורה בולטת למדי, כי "היהודים מוארשה הצטרפו לפרטיזנים". אולם, אין להתעלם גם מהלכי הרוח ומדעות שרווחו ביישוב לגבי יכולת הלחימה של היהודים בגולה. הציבור בארץ האמין, כי יהודי הגולה אמונים בעיקר בתחום ההתנגדות הפסיבית והיכולת להישרד, אבל מרידה או מלחמה אינן הצד החזק שלהם. ביישוב השלימו עם "תכונה" זו כביכול, ויש להניח כי זו גם הסיבה המכרעת לכך שהציבור בארץ לא העלה דרישות תקיפות כלפי יהודי אירופה הכבושה לקום ולהתקומם. היישוב גילה הבנה בנושא זה מתוך ההנחה הא-פריוורית, כי אין יהודי הגולה מוכשרים להילחם משום שלא הוכשרו לכך כמו אנשי ארץ ישראל. לנושא זה התייחס מאמר מערכת בעתון "הזמן", שנשא את השם "מלחמת הגיטו". תחילה מודגשת ההתפעלות מהלחימה, ובעקבותיה באים משפטים אלה:

אל נסתיר... היו בתוכנו כאלה שקיבלו את הידיעות בהסתייגות, אפילו מתוך פקפוקים רבים, ושאלו מנין הידיעות הללו?... מה התועלת בהתנגדות היהודים?... האם אין הדבר יכול להחיש את חיסולם של שרידי יהדות פולין בכל שאר הפינות שבהם מוסיפים עוד להחזיק מעמד?

בהמשך הדגיש הכותב את בדידות הלוחמים וציין, כי הם נלחמים בידים ריקות, שכן "... אין להם מה להפסיד... מלבד את חייהם, והם החליטו כי

העתון הסביר, כי הידיעה שודרה ברדיו לונדון בשידורים לאירופה באנגלית ובגרמנית. בהמשך הביא העתון שתי ידיעות אשר מקורן בקוביישב וציין, כי שתיהן נשלחו כטלגרמות מיוחדות ל"דבר" — ב-19 וב-20 במאי. הראשונה סיפרה שוב על עזרת הפרטיזנים הפולנים של אירגון "המשמר הלאומי" (גוארדיה נורודובה), שהצילו יהודים שנפצעו במהלך הלחימה בגיטו. ואילו הידיעה השנייה הזרה על אירועי חודש אפריל והדגישה, כי עתה עושים הגרמנים שפטים ביהודים.¹⁵

ב-24 במאי 1943 קרא "הצופה" בכותרת ענק לרוחבו של כל עמודו הראשון: "שוועת 'הציל' מאחרוני הלוחמים בגיטו ווארשה". מקור הידיעה היתה תחנת הרדיו החשאית הפולנית, שהביאה בשורות איוב על גולם המר של גיטאות קראקוב וסטניסלבוב (בגליציה), שם נרצחו יהודים או הורעלו בתאי גאזים במחנות ריכוז. עם זאת הדגיש המקור, שלוחמי החופש בווארשה עדיין ממשיכים להילחם.

ידיעה זו היא למעשה סיכום הדברים שהופיעו בעתונות בארץ במחצית השנייה של חודש מאי 1943 ועד ליום הופעת הידיעה (24 במאי). החידוש בידיעה הוא, כי ד"ר שוורצברד שהחזר לעיל הפיץ תזכירים בפרלמנט הבריטי ובחוגים שונים בבריטניה, אשר קראו לפעולת הצלה. ד"ר שוורצברד עמד בקשר מתמיד עם המחתרת הפולנית וידע טוב מאחרים על המצב לאשורו. "המשקיף" ציין באותו הקשר, כי הממשלה הפולנית (הגולה) מסרה אזעקה לד"ר שוורצברד, "שיצאה מפולין ב-11 במאי". הדברים נמסרו בשם "הוועד המרכזי של תנועת הפועלים היהודיים והוועד היהודי הלאומי בפולין". הקריאה הזרה על כל מה שכבר נאמר, פרט לכך שסיפרה על מות מנהיג תנועת המרי בשם קלאפפיש.¹⁶

לקראת סוף חודש מאי וראשית יוני הפכו הידיעות להיות יותר בגדר קריאות הצלה וסיכום האירועים מאשר בגדר חדשות. הסגנון בהן נמסרו הידיעות היה הרבה יותר דרמטי, ולווה בביטויים המרגישים את הצד ההירואי של המרד והמורדים. לדוגמה: "התנגדות הגבורה של לוחמי הגיטו מתקרבת לקצה"¹⁷; "המערכת ההירואית של הגיטו בשלבה האחרון"¹⁸; "דרך גבורה עלאית של העם היהודי"¹⁹; "דבר" יצא בכותרת יוצאת דופן בגודלה: "המערכה האחרונה באחת הפרשיות הטרגיות וההרואיות של המלחמה"²⁰.

ב-3 ביוני דיווח "דבר", "כי כמה אלפים מלוחמי וארשה עדיין עומדים על נפשם". ידיעה זו אינה עומדת במבחן המציאות ההיסטורית, מפני שהלוחמה בגיטו במועד זה כמעט הסתיימה כידוע. הבונקר המרכזי של האירגון הלוחם נתגלה עוד ב-8 במאי 1943 ברחוב מילא 18, ורוב חברי האירגון ובראשם מפקד המרד מרדכי אנילביץ נספו בו. הלוחמה עצמה הסתיימה בערך בסוף מאי. כלומר, היא נמשכה כשישה שבועות, אולם הידיות בשטח הגיטו נמשכו עוד שבועות רבים, כמעט עד סוף 1943. עם זאת, בשום אופן אין לדבר על לוחמה של אלפים בסוף חודש מאי ובראשית יוני.

לסיכום פרק הידיעות על המרידה בגיטו וארשה יש לציין, כי הידיעות בדרך כלל היו מהימנות ועד אמצע חודש מאי הוגשו בצורה עניינית מהולה בשמץ של גאווה מצד אחד ודאגה מאידך. לקראת סוף התקופה השתנה הסגנון. הוא החל לבטא את התחושה והמודעות לטרגדיה

אשר להתבטאויות המנהיגים בנושא המרד, בדרך כלל העתונות היומית לא הקדישה מקום רב לדבריהם. בעיקר לא בעתונים של ימי החול. לרוב הובאו קיצורי הדברים, תמצית הרעיונות או ראיונות קצרים עם מנהיגים ואנשי ציבור וכו'. לעתים רחוקות אפשר למצוא דיווח מלא על נאום, כמו הדיווח על נאומו בן גוריון ויצחק גרינבוים ב-12.5.1943 ב"הזמן".

העתונות המפלגתית נטתה יותר להרחיב את היריעה בכל הקשור לנאומו מנהיגים המקורבים אליה. גרינבוים שהוזכר, קיבל סיקור נרחב ב"הזמן", שהוא נמנה עם עורכיו. כשדיווח העתון "על הוועידה הארצית של הסתדרות הציונים הכלליים בתל-אביב" כותרת המאמר הייתה: "גרינבוים: נוצרה חזית יהודית מוורשה עד ירושלים". כגוף הידיעה צוטט גרינבוים כמי שאמר: "לכל עם חזית משלו. לנו לא נתנו פינה משלנו שבה תהיה חזית משלנו. והנה שם בפולין נוצרה חזית יהודית, ויצרו אותה חברינו... חברינו הקימו ועד לאומי בווארשה! חברינו הקימו חזית להתגוננות". בהמשך ציין, שעדיין חסרים פרטים, אבל "עתה הגיעו אלינו ידיעות ממקור רוסי על המרד היהודי... בעקבות וארשה הלכו יהודי ביאליסטוק וערים אחרות. זאת היא התשובה שצריכה היתה להינתן מזמן".²²

בסיכום סקירה קצרה זו על העתונות העברית בחודשים אפריל-מאי 1943 ויחסה לנושא מרד גיטו וארשה, אפשר לומר כי העתונים עשו כמיטב יכולתם לתאר את המתרחש, אך בשל מורכבותו של הנושא והיותו טעון רגשות עזים כל כך, התוצאות אינן בתחום העתונות כלכד. הן שייכות גם למיתוס הגבורה שהלך ונוצר, ושראשיתו באותם ימים רחוקים של אפריל-מאי 1943.

אם נגזר עליהם למות, למות בכבוד.²¹ נימה דומה יש גם בדבריו של ד"ר עזריאל קרליבך, אחד מעורכי עתון "הצופה", בהם ביקש לנתח אילו כוחות הובילו למרד, למרות חוסר הסיכוי והבדידות — "מאחורי אומה של שנאה הסוככת את כולם, אין בדידות כבדיותם". גם הוא התנגד לדעה שהושמעה בציבור, שאמרה כי אנשי הגיטו מרדו כי כבר לא היה להם מה להפסיד וקבע: "אבל לא כך טבעו של אדם. כל החיים יודעים שימותו ועדיין לא העבירה ידיעה זו בלבד אדם על דעתו שיבחר למות לפני בוא שעתו".²²

"התשובה שהיתה צריכה להינתן מזמן"

העתונים שימשו, באופן טבעי, במה לגופים, אירגונים ומנהיגים פוליטיים, שביקשו להשמיע את גישותיהם ודעותיהם ביחס למרד הגיטו. בעמוד הראשון של עתון "דבר", מן ה-5 במאי 1943, התפרסמה קריאה מטעם חברי הוועד המרכזי של הסתדרות הציונית בפולין "אשר נמלטו מהתופת הנאצית". ההכרזה לא הזכירה לוחמה קונקרטיה אבל ציינה, כי

האוכלוסיה היהודית אשר במשך זמן רב נשאה את סבלה בדומיה... התנערה מדכאוניה, ושלחה יד לנשק... אנו מקדמים בברכה, הנובעת מעומק נפשנו הדוויה, את ההתעוררות המזוינת של יהדות פולין, אשר לבשה רוח קנאה לגאונה הלאומי, והתייצבה במערכה למלחמה במעשי התועבה הלא אנושיים של כנופיות הברברים הגרמנים המתנכלים, להביא כליון ביולוגי על שארית ישראל בפולין, בעזרת רציחות מבוצעות בשיטה ובתכנית ערוכה מראש... הנוער היהודי הלאומי, שניצל מגיא ההריגה הטבטוני, נלחם כתף אל כתף עם הלוחמים הגיבורים של העם הפולני.

- גם שיתוף פעולה עם הפולנים וגם אירועים רבים הנוגעים למרד בגיטו, מניעו והתארגנותו, המחזרים במברק מקובישיב.
13. ראה הארץ, דבר, המשקיף מ-13.5.1943.
 14. הארץ, 13.5.1943, עמ' 1.
 15. דבר, 23.5.1943, עמ' 1.
 16. המשקיף, 24.5.1943, עמ' 1.
 17. המשקיף והארץ, 25.5.1943, עמ' 1.
 18. המשקיף, דבר, 26.5.1943, עמ' 1.
 19. הזמן, 26.5.1943, עמ' 1.
 20. דבר, 26.5.1943, עמ' 1.
 21. הזמן, 6.5.1943, עמ' 2.
 22. הצופה 7.5.1943, עמ' 2.
 23. הזמן, 13.5.1943.

1. דבר, מהדורת צהרים 23.4.1943. ראה גם בתאריך זה הארץ והזמן.
2. הזמן, 23.4.1943, עמ' 1. הידיעה מודפסת במסגרת שחורה.
3. הבוקר, 27.4.1943, עמ' 1.
4. הארץ, הזמן, המשקיף, 27.4.1943.
5. שניים מחברי הממשלה הגולה הפולנית בלונדון, זיגלבוים התאבד זמן קצר לאחר מכן, במחאה על אדישות מעצמות הברית להשמדת יהודי פולין.
6. הצופה, 3.5.1943, עמ' 1.
7. הזמן, 30.4.1943, עמ' 1.
8. דבר, 2.5.1943, עמ' 1.
9. דבר, 12.5.1943, עמ' 1.
10. המשקיף, 27.4.1943, עמ' 1.
11. דבר, 11.5.1943, עמ' 1; הזמן, 12.5.1943, עמ' 2; הצופה 21.5.1943, עמ' 2.
12. יצחק צוקרמן, הארגון היהודי הלוחם — הקמתו ופועלו, "שואת יהודי אירופה", ירושלים תשל"ג. יצחק צוקרמן, אחד ממנהיגי המרד, מתאר במסמך זה בין היתר